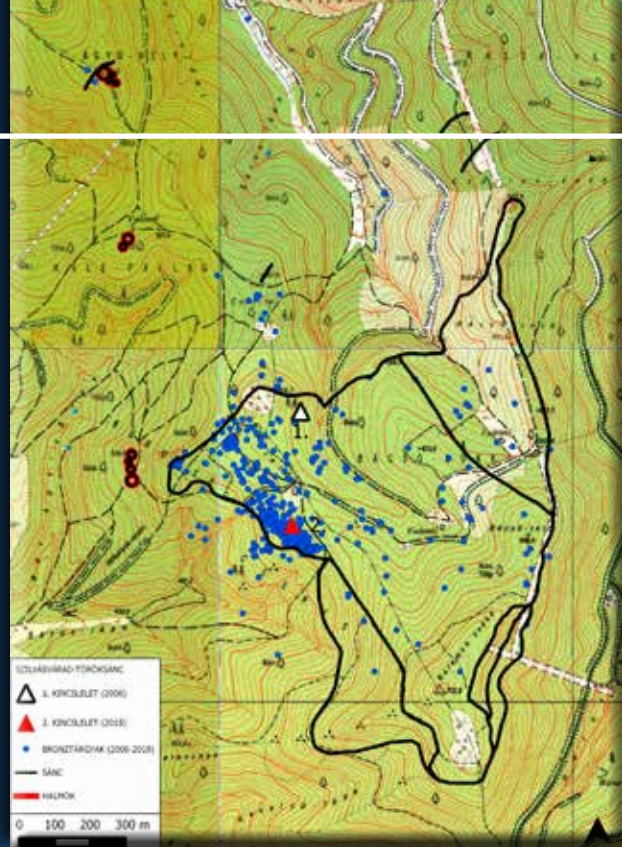

V. Szabó Gábor – Bíró Péter

Szilvásvár-Kelemenszéke

Egy monumentális őskori erődített település a Bükk szívében

Szilvásvár-Kelemenszéke – vagy ahogy korábban a helyiek nevezték: Töröksánc – a Bükk hegység második legnagyobb őskori erődített települése. A kiemelten védett régészeti lelőhely körül húzódó összetett sáncrendszer egy csaknem 100 hektáros területet foglal magába.

A lelőhely térképe
(összeállította: Bíró Péter)

Az erdővel fedett, változatos felszíni formák – források, patakok, sziklakibúvások, meredek hegycsúcsok, vízszintes platók – által tagolt lelőhely különösen gazdag ősi, emberkéz alkotta tájjelemben. Belsejét jól felismerhető, látványos földsáncok, árkok, lakóteraszok tagolják; külső környezetében, az egykori bejáratok közelében halomsírcsoportok és

A lelőhely délkeleti részéről készült drónfelvétel a külső és belső sánc vonalának jelölésével (fotó: Rupnik László)

rejtélyes földművek húzódnak. A lelőhely az eddigi kutatások alapján több időszakban is lakott volt, ám a késő bronzkori (Kr. e. 12–10. század) megtelepedés intenzitása minden más korszak nyomait messze felülmúlja.

A lelőhely kutatásának története

A hegység belsejében a titokzatos erődített települést viszonylag későn fedezte föl a régészettudomány. 1936-ban egy innen előkerült bronzbalta és edénytöredékek nyomán elindulva

a Magyar Nemzeti Múzeum legendás ősrégésze, Vértés László járta be a sáncokat, és lokalizálta az őskori települést. Az itt napvilágra került késő bronzkori leletanyagra felfigyelve 1963-ban Patek Ezsébet szervezett ásatást, amelynek során a Kr. e. 12–10. század időszakára keltezhető házak omladékaikat és cölöphelyeit, valamint tárológödröket sikerült feltárni. Az 1999 és 2009 közötti években Nováki Gyula és Baráz Csaba a korábbiaknál jóval pontosabb

3–4 méter magasságban áll, és van, ahol mindössze félméteres magasságban fut és épphogy felismerhető.

felmérést készítettek a sáncrendszeréről, és feltüntették a település közelében elhelyezkedő halomcsoportokat és külső sáncokat is. Sok új adattal gazdagította a lelőhely régészeti képét az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézetének a Bükk Nemzeti Park és az NKFI támogatásával folyó kutatómunkája is. A program indításának fontos indoka volt az is, hogy az erődített település több pontján illegális fémkeresősök nyomai voltak megfigyelhetők, és károkozásuk megelőzésére létfontosságúvá vált a terület átvizsgálása és a még megmaradt leletek dokumentált felgyűjtése.

A késő bronzkori települések körül kiépített erődítések általános jellemzője, hogy vonalvezetésüket úgy alakítják ki, hogy a domborzati viszonyokhoz a lehető legjobban alkalmazkodjanak, és a megtelepedésre kiválasztott hely adottságait minél optimálisabban használják ki. Ez a sajátosság a szilvásvár-kelemenszéki erődített település sáncai esetében is jól megfigyelhető: az erődítés vonala a hegy vonulatát követve erősen kanyarog, néhol 100 méteres szintkülönbséget áthidalva meredek hegyoldalakon fut fel, másutt hosszan, vízszintesen húzódik a hegy peremén. Több helyen meredek oldalfalú sziklakibúvásokat is belefoglaltak a sánc vonalába. Ezzel a vonalvezetéssel a sánc vonalát egykor kijelölő embereknek sikerült elérniük azt, hogy a magaslati település a lehető legnagyobb területen helyezkedhessen el, de ugyanakkor védelmi szempontból is maximálisan kihasználják a rendelkezésre álló természetes adottságokat.

Az őskori település erődítései

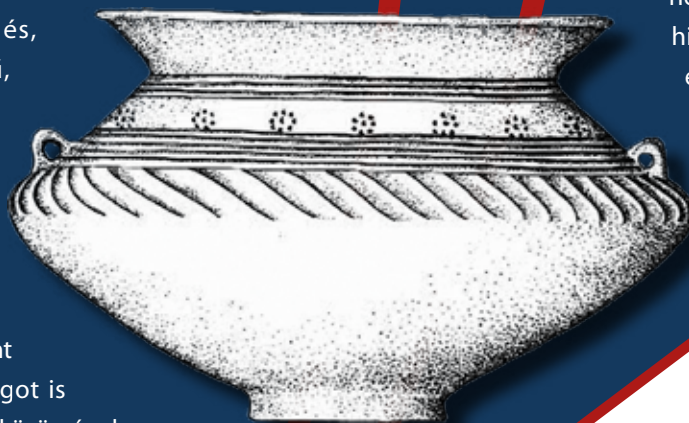
A szilvásvár-kelemenszéki bronzkori magaslati települést egy ma is monumentális hatást keltező, összetett sáncrendszer övezi. A sánctest a teljes település körül jól követhető, ám magassága és méretei szakaszonként változóak: van, ahol

Halomsír az erődített település mellett

A sáncokat több helyen bejáratok tagolják. A kapuk szerkezetéről ásatások híján egyelőre semmit sem lehet tudni, de egykorú példák alapján feltételezhető, hogy a késő bronzkorban tagolt, szűkületekkel és talán kaputoronnyal ellátott bejáratok állhattak itt. A sáncok készítésének pontos ideje nem ismert, de az eddigi ásatások arról tanúskodnak, hogy csak a késő bronzkori megtelepedést követően – kb. a Kr. e. 11–10. században – kezdték el őket kiépíteni. Az erődítési rendszert idővel több helyen kibővítették: a délnyugati oldalon egy kb. 15 hektár nagyságú területet kerítettek körbe új sáncokkal, a település előterében pedig három helyen is külső sáncok és árkok rendszerét építették ki, és létrehoztak egy, a települést belülről kettéosztó sáncszakaszt is.

Felmerülhet a kérdés, hogy egy ilyen méretű, több kilométer hosszúságú, összetett erődítési rendszert hogyan lehetett megvédeni. Annak ellenére, hogy a település lakossága alkalmanként akár az 1000 fős nagyságot is meghaladhatta, az itt élő közösségek valószínűleg soha nem lehettek képesek arra, hogy a fal teljes hosszában 5–10 méterenként egy-egy embert állíthassanak. Ám a meredek lejtők által övezett, függőleges, magas falak úgy is komoly védelmi erőt kép-

A Kyjatice-kultúra jellegzetes edényformái. Hasonló darabok készültek a település területén is a késő bronzkorban (Furmanek 2010)

viselhetek, ha minden pontján nem is álltak őrök.

Ebben a korszakban egy ilyen település számára a legnagyobb veszélyt nem a szervezett, nagy ostromok, hanem inkább a kisebb portyák és rablótámadások jelentették, amelyek célja elsősorban a lakók állatállományának, itt tartálékolt élelmiszereinek és egyéb erőforrásainak a megszerzése volt. Az ilyen jellegű támadások kivédésére és a támadók elijesztésére ezek a sáncok kiválóan megfeleltek.

A messziről is jól látható, monumentális falaknak és kapuerődítéseknek a tényleges védelmi szerepükön túl szimbolikus jelentésük is lehetett. Az irtások által körülvett és így a fák által ki nem takart, a környező táj fölé emelkedő hegytető erődítése messziről hirdette a birtokos közösség erejét és hatalmát, nem sok jót ígérve az esetleges támadók, rablók vagy rivális klánok számára.

A hazánk területéről ismert késő bronzkori erődített településeknek sokféle típusa különíthető el méret, beépítettség, belső tagoltság és funkció szerint. Nagy részük egy-egy vezető közösség – klán, főnökség stb. – reprezentatív központja lehetett, de szolgálhattak refugium/mentsvár szerepében is, emellett egy részük fontos szakrális centrum is lehetett. Az ilyen típusú lelőhelyek általában sűrűn lakottak, de ismerünk csak foltokban betelepült és teljesen lakatlan erődítéseket is a korszakból.

Mindennapi élet a késő bronzkori településen

A fémkereső műszeres kutatások és a terepbejárások tanúsága szerint a késő bronzkor időszakában az erődített telep csaknem minden része lakott volt – egyedül a meredek hegyoldalon és az északkeleti sáncszűkületben nem kerültek elő régészeti leletek. A kerámiatöredékek és a fémtárgyak szóródása arra utal, hogy a legsűrűbb betelepültséggel a délnyugati negyedben, az erődített településen belül található két forrás környékén, illetve a belőlük eredő két patak mentén kialakított lakóteraszokon lehet számolni.

Az ELTE BTK Régészettudományi Intézete a teraszok közül hármat magnetométeres geofizikai felméréssel vizsgált meg 2018-ban, melynek eredményeképp kiderült, hogy sűrűn lakottak voltak, amire a gödrök és

cölöpök beásásai utalnak. Néhol az egymással párhuzamosan futó teraszsorokon ferdén tájolt épületek sorai is felismerhetők. A településen faszerkezetű, döngölt agyag- vagy deszkapadlós épületek állhattak.

A falakat agyaggal tapasztották ki – ezt onnan tudjuk, hogy a felszínen, sok helyen átégett tapasztástöredékeket találtunk. A házak környezetében élelemtároló gödröket ástak, amelyekben gabonát és állati takarmányt tárolhattak az itt lakók.

A település sáncokkal körbefogott területe az egykor itt élt közösségek állatainak is helyet adott. A bronzkori emberek legfontosabb háziállata és vagyontárgya a marha volt, de juhokat, kecskéket, disznókat, valamint kutyákat is tartottak. Az erődítések falai nemcsak a rablóktól, hanem a Bükkben élő farkasoktól és medvéktől is megóvták az ál-

A lelőhelyen nagyon sok ép és töredékes darab került elő a korszak háztartásainak egyik legfontosabb kellékéből, az őrlőkőből. A gabonafeldolgozásnak ez az alapvető eszköze könnyen felismerhető, mert jellegzetes cipő alakú, csiszolt felületű darabjaik nem a helyi kőzetekből készültek. Nagy számuk arról árulkodik, hogy a kelemenszéki településen sok gabonát tárolhattak és dolgoztak fel. Az itt élők háztartásaiban tárolt gabona valószínűleg a környező településekről került ide, hiszen a hegyoldalon nem tudták volna a helyieknek szükséges mennyiséget megtermelni.

Késő bronzkori sarló Szilvásvár-Kelemenszékéről

Őrlőkővek töredékei a lelőhelyről

latállományt.

A késő bronzkori településen belül elválnak olyan zónák, amelyekben jóval nagyobb mennyiségben kerülnek elő bronztárgyak, mint más területeken. A bronztárgyak legnagyobb számban a nyugati oldalon a sánchoz közelebb eső területein sűrűsödnek, ami arra utalhat, hogy ebben a térségben helyezkedhettek el a közösség leggazdagabb háztartásai, és itt folyhatott a bronzöntés is. Ebből a zónából aranytárgyak és két bronzkincs is előkerült.

A területen élő közösség szociális viszonyairól és társadalmi berendezkedéséről egyelőre nem sokat lehet tudni, de feltételezhető, hogy a régió egyik kiemelkedő hatalmi centruma – talán egy klán vagy törzs központja – lehetett ez a hegytetőn kiépített, erődített település. Az általuk uralt territórium egyaránt kiterjedhetett a mai Bükk-fennsík és az északabbra eső völgyek irányába. Az erődítés háborús helyzetekben a környező lakosságnak mentsvárként is szolgálhatott, hiszen a csaknem 100 hektáros, hatalmas területen az ide menekülők és állatállományuk egyaránt átvészelhette a krízishelyzeteket.

Fémkereső műszerek kutatások a lelőhely területén

Az ELTE bronzkincs kutatócsoportja által végzett fémkeresés kutatás eredményeként eddig 620 régészeti korú fémtárgy került elő a szilvásvár-kelemenszéki lelőhelyen. A késő bronzkori tárgyak zömében

Késő bronzkori tokoskalapács és tokosbalták Szilvásvár-Kelemenszékéről

eszközök és ékszerek töredékei, valamint öntési hulladékok, de ép bronzsarlók, tokosbalták, tokoskalapács, valamint ruhák összetűzésére használt bronz dísztűk és karikaékszerek is vannak köztük. A bronzok

mellett három aranytárgy is előkerült a kutatások során: egy aranydrótból készült ékszer töredéke, egy tömör arany hajkarika és egy sodort aranydrótból készült díszes hajfonatkarika.

Az előkerült fémleletek között nagyon sok apró, töredékes darab is van: bronzsarlók, fűrészek és balták élének darabjai, apró bronzöntecsek vagy bronztárgyakról letört öntési sorják. Ezek a látszatra jelentéktelen tárgyak azonban összességükben nagyon sok információt hordoznak: a terepi dokumentáció során rögzített koordinátáik alapján térképre vetítve jól kirajzolják a településen belül élő lakosság egykori műhelyeinek zónáit és gazdagabb háztartásaik helyét.

A lelőhelyen előkerült öntési hulladékok – pl. bronzöntecsek, öntőcsapok, nyersanyagtömbök – arra utalnak, hogy az itt élők nagy mennyiségű bronztárgyat készítettek.

Arany hajkarika Szilvásvár-Kelemenszékéről

Elrejtett bronzkincsek

2006-ban a terület műszeres átkutatása során az ún. Bácsó-kő sziklakibúvásai alatt található teraszok egyikén egy bronzékszereket és borostyángyöngyöket tartalmazó ékszerregyüttes (1. depó) került elő. A Kr. e. 12. századra keltezhető értékes tárgyakat – talán egy díszes ruházat vagy szertartási öltözet darabjait – tartalmazó kincsregyüttest valószínűleg áldozati felajánlásként helyezhették

Az előkerült fémtárgyak több mint 90%-a késő bronzkori lelet volt, de néhány tárgy arra utal, hogy a hegytetőn más korszakokban is éltek és megfordultak emberek. Egy vasfibula és egy plasztikus díszítésű vas karperec a késő vaskori kelta megtelepedést jelzi, egy bizánci stílusú sárkányfejes csata a kora avar kori, egy öntött bronz szíjvég a késő avar kori, néhány vastárgy és érem pedig a középkori jelenlét-ről árulkodik.

A lelőhelyen előkerült bronz vízimadár-figura

el itt. A tárgyak gondosan megkomponált – feltehetőleg rituális előírásokot követő – rendben voltak elhelyezve: a két nagy spirálkarperecet egymásba helyezték, majd belsejükbe töltötték, helyezték be a kisebb ékszereket és csüngőket, továbbá a két értékes borostyángyöngyöt.

A kincs közelében előkerült kevés szórványlelet egyike egy bronzból öntött madárfigura, ami az alján megmaradt bronzlemez tanúbizonysá-

A sánctest maradványa az erődített település nyugati oldalán (fotó: Nemes Róbert)

A 2. depó eredeti helyzetében

Az erődített település északnyugati sáncának átvágása 2018 nyarán

ga szerint valamilyen nagyobb tárgyra – akár egy bronz-
edényre vagy egy sisakra – volt felerősítve.

Ez a különleges tárgy és a közelében elrejtett kincs-
együttes arra utalhat, hogy a Bácsó-kő szikláinak kör-
nyéke a lelőhelynek egy szakrális jelentéssel felruházott
zónája lehetett.

A
késő
bronzkori te-
lepülés nemcsak az
erődítéssel övezett területekre
korlátozódott: közvetlen környezetében
temetkezési helyek, külső települések és különálló
sáncok épültek az őskor folyamán. Az egyik leg-
érdekesebb külső földmű az ún. Fésűs-halom,
amely az erődített településre északnyugat
felől bevezető út mentén található. A 90 mé-
ter hosszú halomból 9 párhuzamos töl-
tés ágazik ki. Ez az építmény a legújabb
kutatások szerint egy nagyobb, kü-
lönleges, feltehetően rituális céllal
kiépült alakzat részét képezi.

A 2018-as év kutatásai során egy
újabb bronzkincset (2. depó) sike-
rült felfedezni az ELTE régé-
szeinek. Az 51 tárgyból

álló, a Kr. e. 12–11.
századra keltezh-
ető bronzkincs-
együttes ép és
törött tárgyakat,
ékszereket (nyak-
perecek, karperecek,
csüngők), fegyvereket
(lándzsa) és eszközöket
(sarlók, ár), valamint öntési
hulladékokat tartalmazott.

Esetében nem bizonyítható
egyértelműen a rituális depo-
nálás: elképzelhető, hogy egy leégett ház romjai közt
őrződtek meg a gondosan összecsomagolt, talán újrafel-
használásra váró bronztárgyak.

A Szilvásvár-Kelemenszéken előkerült 1. depó